

УДК: 159.923.2:159.9.072.42:37.03

© Сурякова М.В., 2015 р.

orcid.org/0000-0003-4678-8414

М.В. Сурякова
Національна металургійна академія України,
м. Дніпропетровськ

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В ПСИХИЧНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ОСОБИСТОСТИ

У статті представлено результати психологічного дослідження феномену інтерпретації. Визначено місце і роль інтерпретації в психічній організації особистості. Розкрито психологічну сутність інтерпретації, що полягає у її суб'єктності. Показано загальну функцію інтерпретації: досягнення особистісної визначеності. Доведена необхідність вивчення інтерпретації в загальнопсихологічному плані: як психічний процес, психічний стан, психічна властивість. Розкрито інтегративну специфіку інтерпретації, яка реалізується у регулятивній функції. Інтерпретація розглядається як основа ставлення особистості до дійсності й до себе.

Ключові слова: інтерпретація, інтерпретативний стан, інтерпретаційність, психічна регуляція.

М.В. Сурякова

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В ПСИХИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В статье представлены результаты психологического исследования феномена интерпретации. Определено место и роль интерпретации в психической организации личности. Раскрыта психологическая сущность интерпретации, которая заключается в ее субъектности. Показана общая функция интерпретации: достижение личностной определенности. Доказана необходимость изучения интерпретации в общепсихологическом плане: как психический процесс, психическое состояние, психическое свойство. Раскрыта интегративная специфика интерпретации, которая реализуется в регулятивной функции. Интерпретация рассматривается как основа отношения личности к действительности и к себе.

Ключевые слова: интерпретация, интерпретативное состояние, интерпретативность, психическая регуляция.

M.V. Suryakova

INTERPRETATION IN MENTAL PERSONALITY ORGANIZATION

The article presents the results of a psychological study of the phenomenon of interpretation. The place and role in the interpretation of mental personality organization. The psychological interpretation of the essence that is its subjectivity. Showing the general function of interpretation: the achievement of personal certainty. The necessity of interpretation in the study of general psychological terms: as a mental process, mental health, mental property. Reveals the specific integrative interpretation, which is implemented in regulatory functions. Interpretation is considered as the basis of the individual attitude to reality and to himself.

Keywords: interpretation, interpretive state, interpretatysynist, mental regulation.

Постановка наукової проблеми. Психологічне визначення феномену інтерпретації має специфічний зміст на відміну того, що склалося у філософсько-герменевтичній традиції. З психологічної точки зору інтерпретація представляє собою поєднання когнітивного (інтелектуального) та оцінно-смыслового процесів, що відбувається у залежності від мотивації суб'єкта, особистості, її відношень, які склалися раніше у процесі інтерпретації, та спонукають до нового інтерпретування. Для психології суб'єкт інтерпретації – це суб'єкт свідомості, діяльності, спілкування, і саме ці вектори визначають контекст його інтерпретації та розуміння.

Сучасні дослідники в психологічній науці вказують на виключну роль, яку відіграє інтерпретація в життєдіяльності особистості. Але дослідження інтерпретаційної проблематики мають бути доповнені розробками феномену інтерпретації у загальнопсихологічному контексті, у взаємозв'язку з іншими психічними явищами, що має сприяти розкриттю цього феномену з необхідною повнотою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психологічній науці розроблялися окремі питання розуміння й інтерпретації: процеси інтерпретування й розуміння як особливої здатності особистості вивчали А.А. Брудний, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Славська; комунікативний аспект інтерпретації визначено у роботах Т.М. Дрідзе; аналіз інтерпретації з точки зору визначення механізмів пізнання та смыслоутворення представлено в роботах В.П. Зинченка, В.В. Знакова, О.Г. Асмолова, О.Р. Лурії, О.П. Крупнік; смыслоутворювальна роль інтерпретації вивчалась у роботах С.О.Васильєва, Т.М.Дрідзе, П.Рікера, О.М.Славської, Н.В.Чепелевої, ін.

В руслі герменевтичної психології інтерпретацію вивчали В.В. Андрієвська, Н.П. Бусигіна, М.С. Гусельцева, О.В. Зазимко, О.О. Зарецька, З.С. Карпенко, І.В. Кошова, Н.Ф. Литовченко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева, О.М. Шиловська, Л.П. Яковенко, ін..

Дослідження сутності й природи інтерпретації як психічного феномену може бути продуктивним, якщо визначити її у основних модусах, специфічних проявах психіки. Виходячи з базових конкретно-наукових категорій психології, враховуючи представленість інтерпретації на різних психічних рівнях, доцільно визначити інтерпретацію у трьох основних планах: як психічний процес, як психічна властивість та як психічний стан.

Мета статті полягає у розкритті якісних характеристик інтерпретації у загальнопсихологічних категоріях «психічний процес», «психічний стан», «психічна властивість», та визначенні її місця у психічній організації особистості.

Вклад основного матеріалу дослідження. Інтерпретація в психології визначається дослідниками як поєднання інтелектуального (когнітивного) та оцінно-смыслового процесів, що відбуваються під впливом мотивації суб'єкта, особистості, її відносин, що склалися раніше у процесі інтерпретації та сприяють новому інтерпретуванню. Процесуальний аспект підкреслюється у визначенні інтерпретації як динамічної здатності, безперервним рухом усвідомлення, осмислення, переосмислення. Потреба ж у виробленні смислу виникає у людини постійно, оскільки через нього людина визначає особистісну значущість тих чи інших явищ, повідомлень, або дій, їх відношення до інтересів, потребам та життєвому контексту в цілому особистості, підкреслює Н.Ф. Шевченко [13]. Але інтерпретацію не можна визначити лише як процес смислоутворення.

Дослідження інтерпретаційної проблематики в психологічній науці має бути поглиблено у відповідності до теорії психічних процесів, проблеми психічних якостей (здатностей), з психологією станів. Інтерпретація як психічний феномен має своєрідну відмінність, яку можна визначити як синтетичність, оскільки цей феномен одночасно є процесом (власно інтерпретація), станом (інтерпретування), здатністю (інтерпретаційність). На нашу думку, глибинне усвідомлення особливостей феномену можливо за умови розкриття цих основних планів, через розкриття базових психологічних категорій, взятих у їх сукупності. Інтерпретація як психічне явище, що існує і як процес, і як стан, і як здатність психіки поєднуються, синтезуються в одному акті, але ж не може зводитися до жодного з них.

Вивчення інтерпретації у трьох означених аспектах має конкретизувати її якісну визначеність як психічної реальності. Диференціальний підхід у дослідженні інтерпретації надає можливість здійснити поєднання отриманих результатів, що має сприяти систематизації та розвитку існуючих психологічних знань щодо проблеми інтерпретації, а також розробці цілісної психологічної концепції інтерпретації. Додаймо, що розвиток інтерпретаційної проблематики у сучасних психологічних дослідженнях, теоретичних й емпіричних, на наш погляд, пов'язаний з аналізом та синтезом основних модусів інтерпретації.

Розглядаючи інтерпретацію в процесуально-психологічному плані важливо відзначити, що в науковій літературі представлено визначення інтерпретації як процесу, в якому відбувається усвідомлення, осмислення та переосмислення суб'єктом дійсності з метою досягнення визначеності й впевненості. Однак інтерпретація як психічний процес не представлена у традиційних класифікаційних схемах, існуючих у психології, вона не включається науковцями у загальну систему психічних процесів. Ймовірно, що вивчення психічних процесів в психології склалося у площині пі-

знавальної діяльності людини, та пов'язано, насамперед, з когнітивними процесами.

Змістовна та компонентна складність інтерпретативного процесу дозволяє визначити його особливий статус у психічній організації. В рамках розробленої А.В. Карповим концепції інтегральних процесів психічної регуляції діяльності було визначено особливу самостійну групу психічних процесів, до якої увійшли процеси цілеутворення, антиципації, прийняття рішення, прогнозування, програмування, планування, контролю, самоконтроля [6]. В означеній концепції інтегральні процеси як поняття і як психічна реальність мають свою специфіку на відмінність від когнітивних, емоціональних, мотиваційних, вольових. Інтегральні процеси регуляції діяльності та поведінки виступають проміжною ланкою між основними психічними процесами та цілісною структурою регуляції діяльності та поведінки. На нашу думку, процесуальний статус інтерпретації має бути визначений саме як регулятивно-синтетичний, як процес другого порядку, що спрямований на побудову, організацію й регуляцію поведінки та діяльності суб'єкта.

Інтерпретація як процес має особливості, аналогічні характеристикам інших інтегральних процесів: він є психічним за механізмом реалізації, має властивості суб'єктивності, ідеальності, цілеспрямованості, предметності, має свій операційний склад, спрямований на забезпечення загальних адаптивних функцій. Інтерпретації як інтегративному процесу притаманні також деякі специфічні особливості, найбільш суттєвою серед інших є регулятивна спрямованість. Своєрідність функціонального призначення інтегральних процесів полягає в тому, що вони забезпечують безпосередньо реалізацію саме регулятивних функцій, що відрізняє їх, наприклад, від когнітивних або емоційних процесів. Нагадаємо, що дослідники проблеми інтерпретації вказують на найзагальнішу функцію інтерпретації – досягнення суб'єктом визначеності у дійсності, що постійно змінюється, та нього самого. Визначеність щодо подій, ситуації, ставлення до інших і себе, соціальної позиції, професії, і ін., досягається особистістю через інтерпретацію, у процесі якої зникає невизначеність, неясність, дисбаланс, що сприяє регуляції інших психічних процесів та цілеспрямованості активності особистості в цілому.

Теоретичні дослідження інтерпретації в руслі концепції інтегральних процесів психічної регуляції діяльності розкривають процесуальні характеристики та регулятивні властивості інтерпретації.

Висвітлення особливостей інтерпретації як процесу, на нашу думку, може відбутися й рамках метакогнітивного підходу, оскільки проблематику цього напрямку складають метакогнітивні процеси, які мають синтетичну когнітивно-регулятивну природу. Положення метакогнітивної кон-

цепці визначають метакогнітивні процеси як процесуальні засоби, опановуючи якими, суб'єкт значною мірою й стає таким, знаходить свою «самість», суб'єктність по відношенню до зовнішнього світу й до власної психіки, її змісту. Метакогнітивні процеси за своєю суттю та функціональним призначенням спрямовані на регуляцію, координацію й організацію психічного змісту. Цей клас психічних процесів забезпечують не пізнання як таке, не безпосередню реалізацію пізнавальних функцій, а регуляцію й організацію пізнання, та для цього – самопізнання процесу індивідуального пізнання. Підкреслюється подвійність цих процесів за психологічною природою та статусом: вони є когнітивними за механізмами, змістом, закономірностям, та одночасно є регулятивними за головними функціями.

На нашу думку, інтерпретацію як психічних процес можна віднести до класу метакогнітивних процесів за різними підставами. Психологічний аналіз інтерпретації (зокрема в суб'єктному підході) довів складність цього процесу і за структурою, і за змістом, і за функціями. Когнітивний аспект інтерпретаційного процесу виявляється у розумовій діяльності суб'єкта, у розумінні змісту, смислу (смыслів) деякого тексту (інформації). Сутність розуміння полягає в досягненні певного рівня або ступеня ідентичності (ізоморфності) вихідного тексту та його концептуалізації розуміючим суб'єктом. Така ізоморфність забезпечується різними переважно інтелектуальними, мовними операціями. В цьому відношенні різниця власно інтерпретації від розуміння полягає в тому, вона не передбачає досягнення такої ідентичності. З психологічної точки зору інтерпретація більш суб'єктивна, ніж розуміння. Розуміння передбачає виявлення різниці в категоризації й концептуалізації дійсності у вихідному тексті та концептах, конструктах суб'єкта, що розуміє, для встановлення загального між ними [4]. В інтерпретації ж відбувається вироблення свого ставлення до того, що сприймається, а не тільки його пасивний облік, прийняття до відома, та вираження цього ставлення.

У когнітивному плані інтерпретація поєднується з оцінними судженнями, специфіка яких полягає тому, що саме на їх основі та від їх безпосереднім впливом розгортаються регулятивні процеси – приймаються рішення, здійснюється цілепокладання, планується поведінка. Особливість оцінних суджень полягає у їх тісному зв'язку з мотиваційними та емоційними процесами, в них відбиваються не тільки (іноді й не стільки) реальність, але й потреби й цілі особистості, що підкреслює їх деякий суб'єктивний характер. Суб'єктивність виявляється також й у визначенні критерія, за яким судження має вважатися точним. Таким єдиним критерієм спочатку була правильність оцінки, яка відбиває її відповідність реальності. Наразі вважається, що оцінке судження може бути не правильним,

але оптимальним. Цей критерій за своєю суттю є когнітивна метаціль, тобто те, заради чого оцінке судження формулюється. Якщо оцінке судження сприяє досягненню цієї цілі та узгоджується з критерієм оптимальності, то має вважатися оптимальним для регуляції поведінки й діяльності [7].

Отже, виходячи з розгляду теоретичних положень концепції інтегральних процесів психічної регуляції діяльності та метакогнітивізму, інтерпретацію як психічний процес має бути визначено як комплексний, синтетичний за своїм складом, регулятивний за функцією, метакогнітивний за рівнем організації психічний процес.

Розвиваючи уявлення проблеми інтерпретації в психології, доцільно дослідити її особливості в контексті категорії психічного стану. Процес інтерпретування має розглядатися, на наш погляд, як такий, що розгортається на тлі відповідного психічного стану – в нашій термінології стані інтерпретування (або – інтерпретаційного стану). Наразі в психологічних дослідженнях визначення інтерпретування як психічного стану людини не знайшло відповідного розвитку, а в системі понять психології станів інтерпретування взагалі не представлено. Проте інтерпретування може бути визначено саме як специфічний стан психічної діяльності суб'єкта, а вивчення його в плані психічних станів має сприяти розвитку проблеми психології інтерпретації.

Визначаючи особливості категорії стану та її місце в психічній організації, В.М. Дружинін трактує стан як внутрішню характеристику психіки людини, відносно незмінно у часі складову психічного процесу, що проходить разом з процесом, який його породив; психічна властивість є зовнішня, константна характеристика системи, що розглядається без обліку часу [1, с.7]. Є.П. Льїн розуміє стан людини як відбиття певного рівня активації відповідних структур й систем організму, реакція на певну ситуацію, стимул; стан виникає у процесі саморегуляції організму та особистості [5]. Звернемо увагу на те, що інтерпретаційна ситуація виникає саме у зв'язку з появою чогось нового, несподіваного у життєдіяльності людини, ще не осмисленого, не «вписаного» у контекст уявлень, що склалися. Інтерпретація є перехід особистості від невизначеності до досягнення визначеності у відношенні навколишнього світу та самої себе, де і відбуваються зміни, які сприймаються як стимули.

Цей аспект підкреслює Л.В. Куліков, визначаючи загальну функцію станів як адаптацію, пристосування організму до умов існування, які змінилися. А інтегративну функцію науковець вбачає в організації «психологічного строю» особистості у поточному часі, необхідного для ефективного її функціонування в різних сферах життєдіяльності [5]. Оскільки ні оточуюча дійсність, ні сама особистість не залишаються незмінними, ста-

тичними, саме в інтерпретуванні відбувається розуміння, осмислення та переосмислення змінного. Інтерпретування безпосередньо пов'язане з часом особистості, зі змінами, що відбуваються у часі, та потребують створення нового уявлення, нової композиції, визначення нової проблеми. Власно зміни й викликають у людини відчуття невизначеності, неясності, дисбалансу, що в свою чергу має бути трансформовано у бік смислової «рівноваги». Динаміку, розвиток станів Є.П. Ільїн пов'язує з порушенням стабільності (гомеостазу) організму та особистості в результаті впливу певного стимулу, та подальшою мобілізацією, нейтралізацією «стороннього», усталеністю внутрішнього середовища [5].

Виходячи з виділення в інтерпретації когнітивної складової, інтерпретаційний стан, на нашу думку, можливо визначити як інтелектуальний. Під інтелектуальним станом в психології розуміють специфічні стани, що виникають у людини в процесі розумової діяльності. Прикладом інтелектуального стану може бути розгубленість, що характеризується втратою логічного зв'язку між здійсненими діями та тими, що плануються. В результаті чого порушується сприйняття ситуації, її аналіз й оцінка, стає важко прийняти рішення. Розгубленість також характеризується нецілеспрямованими діями або повною бездіяльністю. Ми вважаємо, що інтерпретаційний стан можна позначити саме як інтелектуальний, оскільки потреба особистості в інтерпретації, тобто у визначеності, формуванні конкретної думки, позиції задовольняється переважно інтелектуальним шляхом.

Поділяючи в цілому погляди Є.П. Ільїна, який розглядає стан як динамічний процес, що проходить через ряд певних фаз, в інтерпретаційному стані ми визначили фази, які послідовно змінюють одна одну, та мають специфічні змістовні характеристики. Перша фаза інтерпретування, яку можна умовно визначити як попередню, характеризується переживанням розгубленості, збентеженням, здивуванням, спантелеченням, тривогою, що суб'єктивно відчуває людина в ситуації зустрічі з невідомим або новим. За першою настає фаза, яку ми визначили як актуальну, пов'язану власно з процесом інтерпретування. В актуальній фазі інтерпретування здійснюється побудова інтерпретаційного конструкту, що супроводжується суб'єктивними переживаннями зосередженості, міркування, замисленості, напруги. Інтерпретаційний висновок, власно результат інтерпретаційної діяльності особистості визиває стан, що визначається як усталеність, полегшення, рівновага.

Додаймо, що виникнення, розвиток, тривалість будь-якого стану людини, зокрема інтерпретаційного, пов'язано з особистісними особливостями, типологічними властивостями нервової системи, характеристиками інтелекту, ставленням до предмету інтерпретації, особливостями актуаль-

ної інтерпретаційної ситуації та ін., що у сукупності й визначає виразність стану, що відбувається.

Аналіз проблеми інтерпретації в контексті загальнопсихологічної категорії властивості передбачає виявлення найбільш показових особливостей цього феномену. З метою досягнення в нашому дослідженні термінологічної визначеності, маючи на увазі змістовну специфічність окремих психічних явищ, інтерпретацію як властивість ми позначили терміном «інтерпретаційність». Інтерпретаційність – це, з нашої точки зору, саме якість, психічна властивість, що входить в коло значень найбільш загальних понять «психічні властивості», «індивідуальні якості». Разом з тим, ця властивість відрізняється від інших психічних властивостей тим, що притаманна лише людині, вона є характерною виключно людській психіці. Наразі здатність людини до інтерпретування як унікальної властивості психіки та особистості в психологічних дослідженнях не здобуло належного вивчення. Не визначено також місце серед властивостей та зв'язок з іншими психічними властивостями, здатностями, індивідуальними якостями людини. Необхідність вивчення інтерпретаційності як психічної властивості важлива і з точки зору її суттєвого впливу на формування індивідуальної поведінки та діяльності, а також з приводу виключної ролі у міжособистісних стосунках й взаємодії людей.

Припускаємо, що інтерпретаційність, як і інші психічні властивості, має індивідуальну міру виразності, що може бути виміряно певним діагностичним інструментом. Тобто, якщо здатність людини до інтерпретації визначати у колі саме психічних здатностей, то має бути визначено притаманну всім здатностям континуальність та варіативність. Здатність до інтерпретації, будучи інтелектуальною та особистісною за свою природою, вірогідно, слід розглядати як динамічне утворення, що має певний розвиток протягом життя. Оскільки для особистості об'єктом інтерпретації стає вся реальна дійсність з усіма численними зв'язками й відношеннями, які постійно змінюються, то осмислення, переосмислення, породження нових композицій відбувається також постійно з метою встановлення нових співвідношень особистості й дійсності. О.М. Славська визначає особистісну потребу в інтерпретації як життєву потребу, а інтерпретування – як здатність її свідомості [10, с.64].

Якщо визначати інтерпретаційність саме як здібність людини, розумову здібність, то також очевидно припущення про індивідуальну її виразність у різних людей, а також про фактор середовища та генетичного фактора, що впливають на ступінь розвитку інтерпретаційності особистості. Нагадаємо, що розумова здібність в психології визначається як характеристика успішності людини у рішенні деякої задачі, що має значний компонент, пов'язаний з переробкою інформації (завдання, що потребує

обміркування, змістовного судження чи вміння), за умови, що людина прагне вирішити цю задачу якомога краще [8]. Оскільки ж об'єктом інтерпретації, таким «завданням» на інтерпретацію може стати будь-який фрагмент реальності людини, то інтерпретаційні здібності мають бути визначені як найбільш загальні, до чого здатні всі люди. Однак на наш погляд, розвиток інтерпретаційних здібностей суттєво визначає освітнє середовище, соціальні та родинні зв'язки. Тобто здібність до інтерпретування має отримати відповідне середовище, в якому має бути своєрідний «привід» для інтерпретування, визначені засоби здійснення інтерпретації, позначені контексти. За таких умов інтерпретаційність особистості як загальна здібність може виявитися та розвиватися. В свою чергу, психологічні дослідження доводять, що особистість розвивається разом із розвитком здібностей, що ці два процеси і взаємообумовлені, і взаємозалежні: рівень розвитку здібностей визначає напрям розвитку особистості, а рівень особистісного розвитку визначає напрям розвитку її здібностей [3]. Взагалі розвиток особистості Н.В. Чепелева пов'язує зі здатністю до самоосмислення та осмислення світу через засвоєння основних культурних дискурсів, розуміння та інтерпретацію життєвого досвіду, а також вміння переосмислювати, трансформувати власний життєвий досвід залежно від мінливих зовнішніх обставин, а також життєвих планів, завдань та перспектив особистості [12, с.256].

Здійснюючи інтерпретаційну діяльність протягом всього життя, особистість здатна розвивати власну інтерпретаційність та набувати уміння інтерпретувати. Тож ймовірно, що дослідження здатності до інтерпретації повинні мати й віковий аспект, а також інтелектуальний і особистісний виміри. Окрім того, таким умінням мають володіти професіонали деяких сфер, наприклад, в юридичній, педагогічній, психологічній практиці, мистецтвознавці, науковці, керівники, ін.. Здатність до інтерпретації у такому випадку виступає як професійно важлива якість, а індивідуальна міра виразності інтерпретаційності має бути пов'язана з ефективністю діяльності відповідного фахівця.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, теоретичне дослідження інтерпретації вивило, що інтерпретація як психічний процес має бути визначена як комплексний, синтетичний за своїм складом, регулятивний за функцією, метакогнітивний за рівнем організації психічний процес; інтерпретаційний стан за змістом та значенням є інтелектуальним станом, який характеризується певним психічним напруженням, що завершується інтерпретаційним висновком; інтерпретаційність розуміється як психічна властивість, яка визначає інтерпретаційні здібності особистості.

Подальшою розробкою психології інтерпретації ми вважаємо дослідження взаємозв'язку інтелектуальних якостей (наприклад, когнітивного стилю, рефлексії), особистісних якостей (наприклад, конформізму, автономності) та здатністю до інтерпретації, а також розробку проблем діагностики, формування й розвитку здібності особистості до інтерпретації.

Література

1. Дружинин В.Н. Предисловие / В.Н. Дружинин // Психические состояния: [Хрестоматия]. — СПб., Питер, 2000. — С. 7.
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. — СПб., Питер, 2002. — 368 с.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. — Житомир: Вид-во Рута, 2006. — 320 с.
4. Знаков В.В. Психология понимания: Проблемы и перспективы / В.В. Знаков. — М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2005. — 448 с.
5. Ильин Е.П. Психофизиология состояний человека / Е.П. Ильин. — СПб.: Питер, 2005. — 412 с.
6. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. — 424 с.
7. Когнитивная психология / Под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. — М.: ПЕР СЭ, 2002. — 480 с.
8. Купер К. Индивидуальные различия / Купер К.; пер. с англ. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 527с.
9. Литовченко Н.Ф. Розвиток інтерпретаційних процесів у майбутніх практичних психологів [Текст]: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.Ф. Литовченко. — К., 2001. — 20 с.
10. Славская А.Н. Личность как субъект интерпретации / А.Н. Славская. — Дубна: Феникс+, 2002. — 240 с.
11. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду / [Н.В. Чепелева (ред.), Т.М. Титаренко, М.Л. Смільсон та ін.]. — К.: Педагогічна думка, 2008. — 256 с.
12. Чепелева Н.В. Підсумки та перспективи // Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості: монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. — С. 256.
13. Шевченко Н.Ф. Особистісний смисл у структурі смислотвірної активності людини / Н.Ф. Шевченко // Особистість у сучасному світі: Матеріали III Всеукраїнського психологічного конгресу з міжнародною участю (20-22 листопада 2014 р.) — К., 2015. — С. 267-270.